

Konservatorska poročila

a) UMETNOSTNI SPOMENIKI IN URBANIZEM

Andrej nad Škofjo Loko. V podružnici so bile deloma odkrite freske. Predstavljajo mučenje sv. Andreja. Datirati jih moremo v 17. stol. in so zanimivo dopolnilo doslej odkritih stenskih slikarij iz tega časa. Nekateri podpisi na freskah Jerneja iz Loke, ki so ohranjeni na zapadni steni, utegnejo biti kažipot pri iskanju avtorstva slik. Zdi se, da bo treba v ta namen pregledati tudi votivne podobe in slikane antependije iz 17. stol. na škofjeloškem ozemlju in arhivski material. Morda bo raziskovanje pokazalo, da je freske pri Andreju mogoče povezati s slikarskopodobarsko produkcijo v Loki. Novoodkrite slikarije so bile utrjene z nevtralizirano akronalovo raztopino. — **M. Ž.**

Areh na Pohorju. Ogled notranjščine znane pohorske cerkve je pokazal, da so skozi poškodovana okna prodirajoče padavine začele ogroziti zidovje in opremo prostora. Upravitelj spomenika je poškodbe popravil v skladu z našimi navodili. Obnovljena so bila tudi lesena vrata baročne kapele na južni strani stavbe, v načrtu za prihodnje leto pa je obnova celotne zunanjščine tega spomenika, ki je spričo višine in lege močno izpostavljen vremenskim neprilikam. — **S. V.**

Betnava, dvorec. Kmetijsko gospodarstvo Betnava, ki upravlja nekdanji škofijski dvorec, je po nalogu gospodarskih forumov razširilo svojo dejavnost na pridobivanje hmelja. V ta namen je nujno potrebovalo sušilnico. Čeprav je prizidava takega objekta k baročni graščinski stavbi (2. pol. 18. stol.) iz spomeniškega vidika povsem nesprejemljiva, je republiški Zavod vendar dovolil gradnjo, upoštevajoč pri tem današnjo, izrazito gospodarsko funkcijo Betnave in obveznosti KG pri izpolnjevanju gospodarskega načrta. Sušilnica je prizidana graščinskemu kompleksu na zahodni strani, pogled na glavni trakt s tem ni pokvarjen; v zunanosti nove stavbe pa bo vsekakor treba ublažiti njen industrijski videz in jo po dokončanju zakriti z zelenjem. — **S. V.**

Bistra — stražni stolp. Stavbni kompleks nekdanjega kartuzijanškega samostana v Bistri je bil sezidan ob pobočju, ki omejuje na zahodni strani ljubljansko barje. Cesta, ki vodi od Vrhnike do Borovnice in nato dalje proti vzhodu, je speljana skozi zahodni del samostanskega kompleksa, ki je bil ločen s stavbo, vzporedno ležečo s cesto. Glavni samostanski prostori — celice, cerkev, upravni prostori, vrtovi itd. — so ležali v vzhodnem delu, ki je tudi znatno večji. Zahodni del je pravzaprav le logičen zaključek te zgradbe, ki na svojem južnem in severnem koncu prehaja v stolp. Oba stolpa, skozi katera vodi cesta, sta vključena v stavbo tako, da ne predstavljata samostojne enote, čeprav bi to lahko bila. Zahodno od obeh stolpov, na pobočju, je stal tretji stolp, ki je varoval samostan z zahodne strani. V letu 1958 je Tehniški muzej Slovenije sprejel načrt o odkopu ostankov in morebitni restavraciji tega stolpa.

V Bistri smo med različnimi adaptacijskimi deli večkrat naleteli na ostanke stavb, ki so bile pred časom odstranjene, n. pr. na cerkveni tlak, ostanke cerkve ter raznih stavb v sedanjem parku, ostanke zidovja, ki je obdajalo samostan itd. Tudi razvaline zidu in stolpa na pobočju smo tu in tam zasledili, tako da smo lahko v glavnem določili lego zidu in mesto, kjer je stal stolp. Njegove oblike in obsega pa nismo mogli ugotoviti, ker je bilo vse zemljišče na tem mestu gosto poraslo z grmovjem in težko dostopno. Ohranjenih pa imamo nekaj bakrorezov in podob (Valvazorjev bakrotisk, gravura v les opata Bruna Ortnerja 1782, Potočnikova kopija oljne slike Bistre 1724, itd.), kjer je obrambni zid s stolpom na pobočju še v celoti ohranjen in ga lahko dokaj točno vidimo.

Aprila 1959 smo pričeli z odkopavanjem temeljev stolpa. Z delom smo pričeli na zahodni strani, se pravi na pobočni strani. Delali smo tako, da smo sledili zid na zunanji strani, nato s prečnim prekopom določili širino zidu ter odkopali zid še na notranji strani. Tako smo v kratkem izluščili iz zemlje vse, kar je ostalo od nekdanjega stolpa. Ugotovili smo lahko naslednje: stolp je stal na najvišjem mestu pobočja nad gradom. Z obeh strani sta se nanj naslanjala zidova, ki sta se od obeh stolpov, skozi katere je vodila cesta, vzpenjala na pobočje; najprej pravokotno na strmino, ko pa sta dosegla zaželeno višino, sta v lahnem loku zavila drug proti drugemu do stolpa, ki ju je tako združeval. Če je bila spodnja, glavna cesta zaprta (ponoči so samostan zapirali), so popotniki lahko nadaljevali svojo pot tako, da so zavili po strmi gozdni poti na pobočje in na zunanji strani zidu in stolpa obšli samostan.

Stolp je bil okrogel, s prisekano vzhodno stranjo. Notranji premer je bil 690 cm, zunanji pa 970 cm. Na vzhodni, t. j. na notranji strani, smo našli ostanke odprtine, verjetno vrat, ki je bila oblikovana z opeko. Zunanji premer vrat je bil 110 cm, notranji pa 130 cm. Ves ostali zid stolpa je bil zidan samo s kamenjem in apneno malto, le vrata z opeko. Ta razlika v gradbenem materialu in pa očitna meja med kamenjem in opeko pričata dovolj jasno, da je bila sedanja oblika vrat mlajša in ne prvotna.

Približno 6 m je bila široka ravna fasada na vzhodni strani stolpa. Ker na tem mestu pobočje zelo strmo pada in ker so bila tla na tem mestu ravna, je bilo tukaj ohranjenega največ zidu. Kopalni smo do ilovnih tal in izmere so pokazale, da je ostalo prvotnega zidu na najvišjem mestu cca 230 cm. Mnogo slabše je bil ohranjen zid na zahodni strani. Tukaj je bil zidan na živo skalo, tesno ob poti in so ga zato najlaže rušili — našli ga nismo prav nič. Po končanem izkopu nismo mogli skleniti kroga, ker je manjkalo zidu za cca 3 m, vendar je bila zidava povsod drugod tako jasna, da smo lahko z gotovostjo določili krog.

Pri izkopih smo pazili na morebitne najdbe med ostanki zasipa, pa nismo našli nič pomembnega. Izkopali smo le veliko kamenja, ponekod še vezanega z apneno malto, na jugozahodnem delu notranjščine stolpa pa nekaj zoglein. Po vsej verjetnosti je ostrešje stolpa pogorelo, nezavarovano zidovje pa je počasi propadalo, dokler ni zginilo s površja.

Po končanem izkopu je spomeniška komisija TMS pregledala ruševine in ugotovila dve možni varianti pri obravnavanju zavarovanja stolpa: konservacija ali rekonstrukcija. Po prvi bi morali utrditi obstoječe zidovje, dvigniti steno povprečno za 1 m, tako da bi bil temelj stolpa v celoti viden, pri tem pa paziti, da bo zgornja plast zidu izvedena tako, da bo obstojna in ne bo kazila izgleda. Računati moramo namreč, da bodo obiskovalci videli zidovje tudi od zgoraj, saj bi bilo na zahodni strani visoko največ 1 m. Zato bi se morali — skladno

Bistra — severni pogled na samostanski kompleks po Valvasorju, ko je stražni stolp z obrambnim obzidjem še stal. (Reprodukcija)

Bistra — vue du nord sur le complexe de l'abbaye, alors que la tour de guet et les remparts existaient encore, d'après Valvasor. (Reproduction)

z načeli, ki jih v praksi izvajamo pri zaščiti arhitektonskih spomenikov — izogibati kakršnih koli vidnih betonskih plošč, cementnih ali katranskih premazov. Tudi zaščitna streha nad zidom, kakršnekoli oblike (opeka, kamen, kovina ali les) ne bi bila primerna. Izvedba, pri kateri je betonska zaščitna plošča pol metra pod vrhom zidu, se pri nas tudi ni najbolje obnesla.

Tudi druga varianta ima svoje slabe strani, saj rekonstrukcija ni vedno v skladu s konservatorskimi načeli. Kadar je treba obravnavati posebno kvaliteten objekt, je tak poseg nemogoč. V našem primeru pa smo ocenjevali stolp kot sestavni del samostanskih stavb, ki sam po sebi nima nikakih umetnostnozgodovinskih vrednot. Stolp in obzidje zaključujeta samostanski objekt na zahodni strani, poudarjata značaj tega tipa stavbe s cestno zaporo in ustvarjata dominantno gradu. Danes, ko ima grad Bistra svojo novo nalogo kot muzej in deloma kot turistični objekt, pa lahko damo tudi stolpu novo nalogo, to je, obiskovalcem naj ustvari vtis stražnega stolpa, vsakdo naj ima do njega dostop in edinstven pogled na stavbo pod seboj, na okoliški park, vodo, Ljubljansko barje in Ljubljanski grad.

Odločili smo se za drugo varianto.

Idejni projekt je izdelal arhitekt Vlasto Kopač, arhitekt projektivnega oddelka spomeniškega urada pri OLO Ljubljana. Tudi pri tej varianti je bilo več mnenj, posebno kar zadeva oblikovanje oken in vrat, vendar je sedanja izvedba enaka idejnemu projektu. Za pomoč pri projektiranju je služilo ohr-

Bistra — izkopavanje temeljev stražnega stolpa. (Foto M. Vidmar)

Bistra — excavation des fondations de la tour de guet. (Cliche M. Vidmar)

Bistra — ohranjeni temelji stolpa, pogled proti severovzhodu. (Foto M. Vidmar)

Bistra — fondations de la tour conservées, vue vers le nord-est. (Cliché M. Vidmar)

Bistra — struktura rekonstruiranega zidu. (Foto M. Vidmar)

Bistra — structure du mur reconstruit. (Cliché M. Vidmar)

njeno slikovno gradivo, ki smo ga že omenili, in temelj. Tloris je bil podan, določiti je bilo potrebno le višine. Razmerje med širino in višino stolpa bi moralo biti — po ohranjenih primerih, n. pr. Žički samostan, Mokrice itd. 1 : 2 ali 1 : 1,5 ali vsaj 1 : 1. Pri nas pa je 10 : 7 na vzhodni strani in 10 : 5 na zahodni strani. Tudi tu smo morali popustiti, saj je kalkulacija pokazala, da tega finančno ne bi zmogli. Pa tudi ohranjene slike so dopuščale možnost za to razmerje.

Izvedba zidovja je bila taka: zid, ki je v spodnji polovici debel 140 cm, v zgornji pa 80 cm, je zidan v treh plasteh. Zunanja in notranja stran je iz kamna, ki je vezan z rahlo podaljšano apneno malto, v sredini smo pa ti dve plasti vezali z betonom. Tako smo dobili zid, ki je izredno odporen, vendar se niti najmanj ne razlikuje od starega zidu. Pri višini 4 m je zid zožen na

80 cm, kar je precej pocenilo gradnjo, konstruktivno je pa še vedno dovolj močan. Zaradi boljše vezave smo v betonskem polnilu na zaključku zidu na prehodu od 140 na 80 cm ter pod vrhom namestili železobetonski venec, s čimer je odstranjena vsaka bojazen, da bi zid počil.

Ves avgust in polovico septembra je delo stalo, ker so zmanjkali krediti. Ko je bilo finančno stanje urejeno, smo zopet nadaljevali in konec novembra z zidarskimi deli končali.

Streha je izvedena prav tako po načrtu arh. Kopača. V bližnji okolici smo pokupili vso staro opeko, ki jo je bilo mogoče dobiti (bobrovec). Streha se sedaj prav nič ne razlikuje od te, ki je na poslopih pod stolpom.

Izvedba notranjščine je prilagojena posebnim pogojem. Vhodna vrata v stolp (s pobočne, notranje strani) so vpeta v kamenit okvir, ki je sestavljen iz ostankov okvirov okenskih odprtih porušenih stavb nekdanjega samostana. Izdelana so iz macesna in na zunanji strani obita s tolčenimi železnimi ploščami. Vrata se širijo navzven in so zgoraj rahlo obokana. V prvo nadstropje, to je

Bistra — rekonstruirani stolp v pogledu proti severu. (Foto M. Vidmar)

Bistra — taur reconstruite avec vue vers le nord. (Cliché M. Vidmar)

Bistra — pogled na celoto po rekonstrukciji stolpa. (Foto M. Vidmar)

Bistra — vue de l'ensemble après reconstruction de la tour. (Cliché M. Vidmar)

v prostor kjer je 9 lin, se pride po dvakrat lomljenih lesenih stopnicah, ki so prilagojene krivini zidu. Na notranji strani lin je speljan v krogu hodnik, tako da je sredina prosta in ni zaključenega poda v nadstropju. To smo naredili zato, ker spodnji prostor nima drugih odprtih razen vrat, ta so pa polna in tako ne bi bilo spodaj nobene svetlobe. Nadalje smo ustvarili občutek izredne višine, saj je pogled do vrha odprtega podstrešja res zanimiv (ca 15 m). Line so pokončne v izmeri 100 × 45 cm na zunanji strani in se širijo na notranjo stran. Okenski parapet je na notranji strani do polovice raven, na zunanji strani pa se rahlo nagiba navzdol. Na prelomu bomo kasneje namestili okenca. Tudi line so obo-kane. Za obe smo porabili lehnjak, ki smo ga našli v razvalinah stolpa, nekaj pa pri rušenju raznih sten v gradu. Vsak lok je še posebej ojačan z železobetonsko preklado, ki pa na zunaj ni vidna.

Stene so zunaj in znotraj neometane. Vidi se konstrukcija zidu, to je kamnit zid z zglajeno malto med kamenjem. Videz neometanega zidovja je dober, vendar le, če opazujemo stolp sam. Kadar ga pa gledamo skupaj z ometanim zidovjem gradu (pogled s ceste ali parka) nas pa raznolikost zadovja moti. Površinska obdelava fasade in notranjščine še ni zaključena. — **M. V.**

B l e d. Potem, ko so ureditvena dela na gornjem dvorišču blejskega gradu zaključili in del grajske stavbe sporazumno z Narodnim muzejem v Ljubljani usposobili za muzejske razstave, so začeli urejati spodnje dvorišče. Kolikor se je zgornje dvorišče iz že ugotovljenih razlogov izmuznilo strogi principialni konservatorski obravnavi, so se vsaj v enem delu spodnjega dvorišča, uveljavila konservatorska načela. Z vrsto ureditvenih posegov, s katerimi so odkopali delno zasuto dvorišče, odprli strelne line na obrambnem hodniku, znižali ob obzidje prislonjen trakt desno od vhodnega stolpa in v celoti tlakovali dvorišče po ohranjenem vzorcu, so prišle do takega izraza razgibane stavbne gmote spodnjega dvorišča, ki ga na eni strani zapira še romansko obzidje z gotskim in po potresu 1511. leta prizidanim renesančnim okroglim stolpom, na drugi strani pa na skalnati podlagi dvignjeni palacium s stranskim poslopjem, da smatramo posege na spodnjem dvorišču v spomeniškem smislu za eno najbolj uspešnih spomeniških akcij na naših gradovih. Stopnišča in obzidane poti nad prepadno steno med zaključnim delom obzidja na spodnjem dvorišču in gornjo dvoriščno teraso, na katerih je projektant sicer uveljavil novo oblikovanje, so odprla novo povezavo med spodnjim in zgornjim grajskim delom. Ker je trakt, ki so ga kasneje prislonili ob prvotno obzidje na desni strani vhoda iz praktičnih razlogov moral ostati, so v njem uredili gostišče, ki je na zunaj proporcionirano v pravem merilu do spomeniških stavbnih gmot in do okolja nevsiljivo, v notranjščini pa modernizirano in tudi moderno oblikovano. Projektant je v glavnem upošteval za stavbni razvoj pomembne detajle, ostanke pod ometom najdenih portalov in le v temeljih ohranjene zidove. Vendar bodo potrebne kljub temu nekatere manjše korekture, kot n. pr. na nizkem parapetnem zidu tik za glavnim vhodom v dvorišče, ki se z neustreznim plastičnim fugiranjem ne sklada z ostalo obravnavo dvorišča. S posegi, s katerimi je uspelo izluščiti in primerno poudariti posamezne stavbne gmote, je spodnje dvorišče tudi za oko postalo eno najbolj grajskih ambientov pri nas, katerega še posebej poživlja preprost vodnjak iz tesanih brun po vzoru podobnih gorenjskih vodnjakov. — **I. K.**

B l e d. Na spodnjem dvorišču blejskega gradu je bil restavriran briksenški grb, slikan na steno glavnega trakta. Slikarija je bila deloma pokrita z debelo plastjo ometa še od zadnje obnove grajskega pročelja. Pod fresko je bil lesen mostovž, katerega streha je bila s tramiči oprta v steno. Zanje so v srednjem delu grba izkopali globoke luknje. Streho so že pred leti podrli. Najprej je bil odstranjen omet, ki je slikarijo še pokrival. Pokazalo se je, da je zgornji del grba še slabše ohranjen kot spodnji, barva je bila večinoma sprana z zidu. Freska je bila nato konservirana. Z mehкими čopiči je bila vsa površina okrog 30-krat prepojena z apneno vodo. Velike luknje so bile zazidane z apnenim ometom v istem materialu kot ostala stena. Manjše luknje so bile zapolnjene s finim apnenim ometom, vdrtime in drobne poškodbe pa z marmornim kazeinskim ometom. Zakitana in izglajena je bila vsa freska. Ker je omet na več mestih odstopil, ponekod pa so bile pod površjem večje votline, je bila freska injektirana s kazeinskim mlekom in marmornim kazeinskim ometom. Po utrjevanju z apneno vodo so se pokazali še nekateri detajli, vidni vsaj od